

Sildig Opvaagnen, men til hvad?

Gregersen, Frans

Published in:
Ordmagnetten

Publication date:
2011

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Gregersen, F. (2011). Sildig Opvaagnen, men til hvad? I L. K. Fahl, J. Gehlert Nielsen, & L. Trap-Jensen (red.), *Ordmagnetten: nitten tekster om sprog og litteratur til Jørn Lund i anledning af 65-års-dagen* (1 udg., s. 103-128). Gyldendal.

ORDMAGNETEN

Nitten tekster
om sprog og litteratur

til Jørn Lund
i anledning af 65-års-dagen

ORDMAGNETEN
NITTEN TEKSTER OM SPROG OG LITTERATUR

Ordmagneten

NITTEN TEKSTER OM
SPROG OG LITTERATUR

*til Jørn Lund
i anledning af 65-års-dagen*

GYLDENDAL

Ordmagneten. Nitten tekster om sprog og litteratur

Redaktion

Laurids Kristian Fahl, Jesper Gehlert Nielsen & Lars Trap-Jensen

under medvirken af

Thomas Hansen, René Herring,

Henrik Lorentzen og Nicholas Reinecke-Wilkendorff

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

© 2011 Gyldendal og forfatterne

Omslag: Ida Balslev-Olesen

Sats: Laurids Kristian Fahl

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Printed in Denmark 2011

ISBN 978-87-02-11119-4

www.gyldendal.dk

INDHOLD

Fortale 7

Benny Andersen
Ordmagneten Jørn Lund 11

Henrik Andersson
Syndig eller *fyndig*? 13

Hans Boll-Johansen
Oversætternes Himalaya 31

Lars Brink
En *om*-tolkning 57

Torben Brostrøm
Marcel og pigerne 69

Torben Christiansen & Lars Trap-Jensen
Affaldet fra det rigtige sprog 81

Frans Gregersen
Sildig Opvaagnen, men til hvad? 103

Erik Hansen
Spændingsfelter 129

Bertel Haarder
Sprog er også indhold 137

Elisabeth Møller Jensen
En verden, der er som sunket i havet 143

Sabine Kirchmeier-Andersen
Sgriver sgu sårm de passer mar 159

Georg Metz
Det elektroniske domænetab 177

Finn Hauberg Mortensen
Manifest 191

Johannes Riis
Glæden ved at være tosproget 203

May Schack
Vejen til den sande sætning 215

Jens Smærup Sørensen
Om eufori og fortvivlelse 235

Niels Birger Wamberg
De tidligste års poesi 247

Vigdis Ystad
Om Henrik Wergeland og norsk scenespråk 259

Per Øhrgaard
Grimm og Grass 283

SILDIG OPVAAGNEN, MEN TIL HVAD?

Frans Gregersen

I diskussionen af genren novelle har den Blicherske udgave fået særlig vægt, dels fordi den litteraturhistorisk er tidlig, dels fordi den gennem Søren Baggesens epokegørende prisopgave har fået en kongenial læser som alle senere novelleteoretikere forholder sig til. Og centralt i diskussionen af Blichers noveller står 'den originale fortælling' »Sildig Opvaagnen«.

Novellen har haft en interessant receptionshistorie. Den blev før Baggesen mest forsøgt læst biografisk, men læsningen led af mangel på biografisk sikre oplysninger. Det er heroverfor Baggesens tese at Blicher var en raffineret fortæller og at de mange lag i novellen giver den en hvad man nuomdage ville kalde 'polyfon' struktur med udsagn fra mindst to stemmer. I den efterfølgende analysetradition har der udviklet sig stadig større mistænksomhed over for den ene, nemlig den præst der fortæller historien (det kulminerer med Henrik Ljungberg som i 1989 konkluderer: »Wilhelm [fortælleren] er en skurk« (s. 51)), og stadig større sympati for den anden, nemlig den Elise som kommer til orde i tre breve der gengives – efter fiktionen – ordret.

Det er formålet med dette bidrag til læsningen af en kanonisk novelle at rokke ved denne læsning som kan kom-

pliceres af at der formentlig optræder en intertekstuel reference til den unge Goethes monstrøse drama om Götz von Berlichingen.

Novellegenren

Thomas Bredsdorff resumerer i 1993 den danske diskussion om novellens definition. Det er hans synspunkt at Søren Baggesen, Jørgen Dines Johansen og Aage Henriksen (og i forlængelse af denne Lars Arild) har defineret fortællingen, men at der i forhold til novellen mangler noget i præcision.

Først Aage Henriksen:

Set fra dette synspunkt får novellen denne abstrakte gang: begivenheden [her hentydes til Goethes definition af novellen: at en uhørt begivenhed indtræffer] bryder som det fremmede ind i en ordnet verden og danner derved 1. skæringspunkt. Den skaber forvirring som en stok i en myretue, og forvirringen søges overvundet ved oprettelsen af en ny, bedre konsolideret orden. Denne kan opstå ved, at det fremmede drives ud igen, og så opstår det 2. skæringspunkt. Den kan også bestå i en fuldstændig assimilation. Endelig kan begivenheden triumfere og fremkalde totalt sammenbrud for den oprindelige orden. (Henriksen 1971: 81)

Bredsdorff indvender at teorien passer på enhver fortælling, men at der må mere til. Dette mere er den retoriske dimension. Ved retorik forstår man i den litterære tradition både studiet af forholdet mellem fortællerne og forfatteren i et stykke fiktion, altså det man i andre (mere strukturalisti-

ske tilgange) kalder udsigelsesanalyse, og forholdet mellem forfatter og læser – som nærmest hører under genreanalysen. Bredsdorffs tese er nu at novellens retorik forudsætter realisme i én eller anden form. Den uhørte begivenhed som fortællingen tager udgangspunkt i, for i kort og pointeret form at gestalte dens virkning i forhold til en givet orden, må være realistisk fremstillet. Der er i novellegenre indbygget en realismekontrakt mellem forfatter og læser.

Det belyser hvorfor der i en række tilfælde gøres energiske krumspring for at få historiske begivenheder af fiktiv art til at fremstå som faktuelle. Som i »Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog«, 1824. Blicher er i novellen udgiveren, den der har fundet dagbogen, ikke forfatteren – og mistede af samme grund indtægter fra en tysk oversættelse. Virkeligheden overhalede fiktionen.

I novellen »Sildig Opvaagnen« som i det følgende er hovedpersonen, er der netop ikke tale om nogen fiktion af denne art. Novellen underbetitles »Original Fortælling«, en genrebetegnelse som skulle adskille den fra det blot oversatte – der ellers fyldte godt op i Blichers tidsskrift *Nordlyset*. Blicher var her meget eksplicit forfatter og dermed ansvarlig for realismekontrakten. I modsætning til de to andre slagnumre på kanonlæsningens lister »Præsten i Vejlbjerg« fra 1829 (er det ikke en slags kriminalroman? I hvert fald fremtræder den dokumentarisk ...) og »Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog« er der imidlertid med »Sildig Opvaagnen« ikke tale om en historisk fortælling uden for så vidt der er tale om at den uhørte begivenhed som repræsenterer bruddet på den naturlige orden (nemlig doktorens ukristelige selvmord) ligger noget tilbage i tiden. Flemming Harrits har rekonstrueret novellens tidlige struktur: Den

strækker sig over 31 år hvor nedskrivningen foregår i år 0 og lægens selvmord seks år før. Det typisk Blicherske masketal (jf. Langballe 2004) som er den begivenhed der udløser katastrofen, finder så sted tyve år før, og det år hvor de optrædende (bortset fra majoren) møder hinanden første gang, foregår så endnu fem år før. I følgende figur som er taget fra Harrits' bog (s. 59) angives tidsfæstelsen af de afgørende begivenheder og de optrædendes alder ved det pågældende tidspunkt:

År	0	5	25	ca. 31
	<i>Ballet</i>	<i>Maskeraden</i>	<i>Selvmordet</i>	<i>Nedskrivningen</i>
Præsten	24	29	49	ca. 55
Lægen	23	28	48	
Elise	18	23	43	knap 50

Anvendt på »Sildig Opvaagnen«, som udkom 1828, skulle det anbringe ballet lige før århundredskiftet (1797) og selvmordet i 1822-1823. Elise skulle dermed være født i 1779. Det er der intet der taler imod. Uden at samtiden har kendt Bredsdorffs krav til novellegenren kan man roligt gå ud fra at mange har læst novellen som bygget på faktiske forhold, nemlig som en samtidsskildring af livet i byen R* (Randers, vel). Men hvem er så fortælleren, præsten? Blicher selvfølgelig. Novellen er i en lang periode blevet læst som en bearbejdning af digterens private forhold.

Den private baggrund

Blicher ægtede den 11. juni 1810 Erneste efter at have friet med en bibelsk vits som tilsyneladende kun Brix har opfattet.

Han skrev på en glastrude: Jeg elsker min Neste. I øvrigt kaldte han sin kone Neste hele livet mens biograferne er enige om at kalde hende Ernestine. Om Ernestes baggrund foreligger følgende nogenlunde vel oplyst: Som barn af en præstesøn der selv var »Skriverkarl«, er hun født i København, vistnok den 11. december 1792. Hun sendtes som ganske lille til Jylland til sin farbroder (præst i Vivild) hvorfra hun som 12-årig bliver taget i huset hos Blichers farbroder i Spentrup. Da dennes kone dør, »forlovede den 55aarige Præstemand sig med det godt 15aarige Barn«, og den 20. oktober 1808 blev de gift; hun var nemlig gravid med sønnen Niels som blev født »ud paa Sommeren« (alt efter Hansen 1902: 123 ff.). P.D. Blicher dør imidlertid i oktober 1809. Steen Steensen Blicher giftede sig altså med en barnebrud som allerede var moder – og meget velhavende. Farbroderen var den eneste af slægten Blicher der kunne holde på sine penge.

Den biografiske forskning synes at have nået en vis konsensus om at Steen Steensen Blicher kl. 4 natten mellem den 11. og 12. december 1827 greb sin hustru Erneste i utroskab og det i selve akten, *in flagranti*. Knud Sørensen (1984: 143 ff.) formoder at man havde fejret Ernestes 35-års fødselsdag den 11. december og finder det nærliggende at tro at den mandlige deltager var en af husets venner (her følger han Brix 1916: 46). Selv om det fremgår af Hans Hansen 2005 (s. 123), at Ernestine blev døbt den 4. januar 1793 kan hun jo udmærket være født den 11. december 1792. Blicher og Ernest(in)e blev gift den 11. juni 1810, og han skriver ifølge Hansen til Laurits Foss at han var 11 år ældre end hende og hun 11.000 Rdl. rigere end han (Hansen 2005: 127). Det ser ud som en litterær konstruktion at det lige skulle være noget med 11 alt sammen: »Da Efterretningerne om de Nygif-

te er saa overmaade faa, lægger man Mærke til denne hans forelskede Syslen med Ellevetallet; der skulde jo komme en Ellevedag, der stillede ham hende i den uhyggeligste Belysning» (ibid.). »Hans [Blichers] Fødselsdag var den 11. Oktober, hans Bryllupsdag den 11. Juni og den 11. December 1827 er en mærkelig Terminsdag for ham – ikke i Pengevæsen, men i Skjæbnens Gang, dog Verden skøtter vel ikke om at vide, hvad han selv ønskede at glemme« (»Selvbiografi«, 1846, note; her efter Sørensen 1984: 143). Man kan alt efter temperament beundre eller forarges over at verden hermed får serveret en halvkvædet vise der først synges fuldt ud i og af den eftertid noten indlysende nok er henvendt til.

I hvert fald reagerede Blicher i situationen. Erneste blev sendt til Randers, og Blicher publicerede sin huslige ulykke til stiftsprovst Jens Stochholm, som han var i familie med (Aakjær 1904: 197), bl.a. for at få flere abonnenter til en bog med fortællinger »[...] af Medynk over min Ulykke«. Og det har åbenbart været kendt af andre: Biskop Nikolai Fogtmann skriver i et brev til en bekendt at Blicher er en »meget ulykkelig Mand, fordi hans Kone er en grov *adultera*« (Aakjær 1904: 200).

Det varede nu ikke så længe med Ernestes eksil. Hun blev hentet hjem fra Randers og fødte den 7. juni 1828 sønnen Hans Gustav Blicher (»Selvbiografi« 1840: 16) som parrets 9. barn (af 10). Altså skulle hun have været i tredje måned da hun begik utroskab.

Blicher publicerede utroskaben på to måder: For det første ved at skrive om det, for det andet ved den offentlige bortvisning og den lige så offentlige hjemkomst kort tid efter. Mange citerer Aakjærs gengivelse af »Folkevittigheden«: »det halve Spentrup kørte hende derud og det andet halve

kjørte hende hjem igjen» (Aakjær 1904: 197). Aakjær til-lægger for at det ikke skal være løgn: »Og Søndagen der-efter skal den 80-aarige Niels Blicher [faderen] være gaaet op paa Prækestolen og for al Menighedens Aasyn bedet en Takkebøn i Anledning af sin Svigerdatters, »den bodfær-dige Magdalenes« Tilbagekomst« (Aakjær 1904: 197-198). I en note gengiver han derefter hvad en gammel kvinde der havde tjent i Spentrup præstegård i 1830-1831 havde fortalt ham om Ernestines utroskab med en karl på gården. Dette var en af de hartad utallige historier af mere eller mindre pikant art som Aakjær bragte. Det interessante er ikke lige her om de var sande, men at de levede i folkedybet. Nok var det ikke folkedybet der læste *Nordlyset* (Nørvig 1943: 220-221, se nedenfor), men de der gjorde det, har nok hørt et og andet fra nogen der selv havde hørt det hele fra en der kendte Spentrup præstegård både ude og inde ...

Biografisk læsning

Hvordan kan man så læse »Sildig Opvaagnen« biografisk? Der findes to veje: Enten antager man at Blichers livstra-gedie danner baggrund for novellen. Novellen er i kunst-nerisk form en bearbejdning af noget selvoplevet. Det gør Aakjær, Brix, Vilh. Andersen og Johannes Nørvig. Brix kon-kluderer for så vidt i sin Blicher-studie over novellen at der ikke kommer meget ud af det:

Det er værd at mærke: lige saa meget talende Præsten i Spentrup var om den Vanære, hans Hustru havde paa-ført sig [sic!], ligesaa tavs er han om Katastrofen som Kunstner. (Brix 1916: 47-48)

Det hjælper nu ikke meget. Vilh. Andersen nævner faktisk kun »Sildig Opvaagnen« i forbindelse med en af de brandere som, alt efter ens stilfornemmelse, skammer eller pryder hans litteraturhistorie:

Han blev Adjunkt i Randers og derefter, i Pinsen 1810, gift med sin gamle Farbroders, den rige Spentrup-Blichers purunge Enke, der »var 11 Aar og 11000 Rbd. rigere« end han, men fik snart Grund til at fortryde begge Dele. Fra Embedet skilte han sig Aaret efter, da Rektor havde givet ham en Næse, fra Hustruen, hvem han mistænkte for at have givet ham noget andet (Sildig Opvaagnen) i 1827, dog kun for en kortere Tid. (Andersen 1924: 286)

Nørvig mener at Aakjær har bagtalt fru Ernestine (lige som Aakjær mente at Tang Kristensen havde bagtalt Blicher (Aakjær 1904: 192 note **)) og forsøger sig med en æresoprejsning. Det var nok ikke så slemt (Nørvig 1943: 268-269). Samme linje anlægger Knud Sørensen og Jesper Langballe som endda antyder en uundgåelig katastrofe fordi Blicher var sygeligt jaloux (Langballe 2004: 110).

Hvordan det nu end forholder sig med fru Ernestine, så konstaterer vi at (familien) Blicher selv havde lagt i kakkelloven til en læsning som forsøgsvis identificerer Ernestine, den stakkels digterpræsts utro hustru, med Elise, den fortællende digterpræsts hovedperson som bl.a. skildres således:

Vare Vampyrer Andet, end Misfostere af en tøjleløs Indbildningskraft, da maatte jeg have seet en af disse Skabninger – udvortes levende, indvortes livløse, Legemer uden Sjæle, Kjødmasser uden Hjerte –. Jeg kjendte hende som attenaars Jomfrue, som Ægtefælle og Moder;

jeg saae hende i de Dansendes Rækker, og i de Bedendes; med Kortene i Haanden, og med en Patteglut ved Brystet; ved sin Datters Bryllup og sin Mands Liig; men hun var stedse sig selv liig: blid, rolig, opmærksom og fuldkommen beherskende sig selv. Jeg har seet hende fornylig – hun er nu ikke langt fra de Halvtreds – men hun er næsten uforandret, nyder en blomstrende Sundhed, og en altid lige, altid uforstyrret Munterhed.

Samtiden har ikke set »Sildig Opvaagnen« som et sindrigt spil af modsatrettede stemmer. Man har troet fortælleren. Det fremgår af Aakjærs passus: »i samme Periode skrev han novellen *Sildig Opvaagnen* [...], der med de hæftigste Ord anklager en Kvinde, der har gjort sig skyldig i Ægteskabsbrud og derved fører to Familier i Afgrunden« (Aakjær 1904: 199). Madvigs uforglemmelige tekstreklame for novellen som slibrighedens apoteose i professortidsskriftet *Maanedsskrift for Litteratur* giver også kun mening for den der kun lytter til fortællerens stemme – og i øvrigt har et måske lovlig(t) anstrengt forhold til emnet:

Men frem for alt burde en ubetinget Forkastelsesdom have truffet den indtil det smudsigste Detail udførte, aldeles uæsthetiske Skildring af et dobbelt Ægteskabsbrud og Horeliv, der fører Navnet *Sildig Opvaagnen*, og den ligesaa hæslige, i historisk Henseende paa trivielle Overdrivelser grundede, Beretning om Livet i de spanske Inquisitorers Harem, under Navnet *Lenore*. Disse Stykker vanzire i høj Grad den hele Samling og Forf., der ofte tiltaler sine Læserinder, maae her aldeles have glemt dem. (Madvig 1835, her efter Aakjær 1904: 43)

Alene det at fortælle om den slags i offentligheden! Men det havde Blicher jo altså gjort til gavn – i eget navn.

Man kan også forsøge at læse hvad novellen så siger om utroskab, hvis man ellers kan åbne de blodskudte øjne. I Knud Sørensens autoritative bog om Blicher kædes »Sildig Opvaagnen« sammen med utroskabsopdagelsen (Aakjær 1904: 147). Sørensen bemærker at fortællerpræsten ganske vist fordømmer Elise *adultera*, men understreger at fortælleren ikke er identisk med Blicher: »I det afsnit af novellen, der ikke berettes af fortælleren, men er en slags dokumentation i form af breve fra Elise til hendes elsker, tegnes et varmt og forstående billede af en kvinde, der har mod til at leve sine følelser helt ud, og for hvem den kærlighed hun føler, er højeste lov« (s. 148). Blicher har altså tilgivet sin kone i litteraturen, fuldstændig som i virkeligheden: Hun flyttede tilbage til ham, blev hentet hjem.

Det kan der nu også have været den grund til at hun var gravid. Eller at hun var blevet brugt som ekstraordinært argument i Blichers ansøgning om at få tildelt farbroderens givtige stilling i Spentrup i 1825 (Aakjær 1903: 256) og dermed nærmest er en forudsætning for Spentrup-kaldet. Blicher skriver i ansøgningen at hun på grund af de mange børnefødsler er »blevet hypocondrisk« hvorfor hun bør forflyttes til sin gamle kære bopæl for at få humøret tilbage og dermed bevare hende for »mig og min store Børneflokk«. Man kan her iagttage den for eftertiden nærmest skamløse brug af privatlivet til at opnå økonomiske mål som Blicher praktiserede livet igennem.

Elises breve

Novellen tager, som den skal efter Goethes formel, udgangspunkt i en uhørt begivenhed, Doktor L*s død. Præsten, som er den der virkelig ved besked, påtager sig nu hvor det ikke længere har kirkelige konsekvenser, at forklare denne uhørte begivenhed som et selvmord forårsaget af opdagelsen af at Doktor L*s hustru, Elise L*, har haft et forhold til major H*, hvad enten dette var endnu uafsluttet, længerevarende eller afsluttet efter at hun havde født denne et barn (Rosiek 2006: 126, note 15).

I præstens øjne er alt hensigt, Elise har villet dette forhold: Fru L* (Elise) fik ideen ('tror han') til maskeraden, hun har 'bestemt' haft en tyrkindedragt på lige som majorens hustru (hvilket kunne medføre misforståelsen at hun var identisk med denne), men har senere skiftet tøj til hyrdinde-kostume, og, hvad der er det sikreste tegn: Elise viser ingen tegn på anger, men en »Hovedes Rolighed«, hvorimod majoren i en periode mister sin forrige jævne munterhed, men til gengæld får en »sælsom Lystighed, der frembrød stødviiis og tidt uden rimelig Foranledning«. Præsten konkluderer at det er »Nag over hans uvitterlige Brøde« der er årsagen.

Præsten er et skoleeksempel på og bliver da også brugt i enhver skolestue som præmieeksemplet af en såkaldt upålidelig fortæller (Ljungberg 1989); Rosiek 2006 foretrækker i stedet at kalde typen en 'uautoriseret' fortæller.

I *Dansk litteratur set fra månen* giver Thomas Bredsdorff en glimrende beskrivelse af forfatteres problem med at gestalte en upålidelig eller uautoriseret fortæller:

Pointen med den upålidelige fortæller er nemlig ikke den simple at man kan tvivle om hvad han siger og mener. Det kan man jo med alle der påstår noget, i livet som i kunsten, og det bør man nok også. Nej, pointen er at forfatteren formår at kanalisere alle tekstens observationer og vurderinger gennem en person og samtidig – uden mindste brud på illusionen om at synsvinklen er og forbliver denne persons – lægge signaler ind i teksten som fortæller en hvad af det der bliver fortalt, man ikke skal tro over en dørtærskel. (Bredsdorff 2006: 192)

I »Sildig Opvaagnen« sker dette, som alle iagttagere siden Baggesen er enige om, i og med at Elises breve introducerer en anden stemme i teksten – der ellers er fortalt med præstens ord. Her taler Elise direkte til os uden om præstens salvelse og omsvøb, og hendes historie er troværdiggjort netop i kraft af den bemærkelsesværdige mangel på anger og ruelse som præsten har taget udgangspunkt i som det egentlig uhørte i denne historie. Hendes forsvar er simpelt og samtidig mystisk. For det første er hun utro af uegen nytte. Majoren var barnløs, det krænkede hendes hjerte:

Min Samvittighed bebrejder mig en Brøde mod min Mand; men Kærlighed kender kun een Brøde – Utroskab mod den elskede; den har kun een Pligt – at gøre alt for den dyrebare Genstand, at hengive den baade Legeme og Sjæl, ja, om det udfordres, at opofre begge Dele. Frans! du var barnløs, det krænkede mit Hjerte.

Og for det andet af ren kærlighed. Det er passionens lov over for den borgerlige ditto (hun nævner dog den dårlige

samvittighed, men afvæbner med det samme tanken). Det mystiske ligger i Elises udsagn om at kærlighedens væsen er hemmelighed:

Hemmelighed [...] er Livsprincippet i Kærlighed; uden denne mangler Myrten baade Rod og Top. Dersom nogen vidste, at jeg elskede dig, dersom du var min ægteviede Mand, ja jeg tror, at det umulige blev virkeligt.

Her foregår to ting meget hurtigt. Først angives hemmelighed som et livsprincip for kærlighed. Kun i det skjulte er kærligheden til. Men derefter brydes dette princip i hypotetisk form i forhold til netop majoren. Hvis Elises kærlighed til majoren blev lovliggjort så ville hun måske kunne elske netop ham – offentligt. Hvoraf man kan slutte at hun netop ikke kan elske lægen.

Tanken er logisk i novellen: den giver en forklaring på jomfru W*s karakter (dvs. Elise før hun blev gift med lægen). Det var hele livsprincippet i kærligheden hun overholdt da hun flirtede med præsten for dermed at holde sin passion for lægen så meget desto mere hemmelig. Og det var logisk at hun, selv om hun efter ægtemandens vidnesbyrd udfolder sig passioneret om natten, om dagen er ærbarhedens apoteose:

Hans [lægens] Kone syntes vel ogsaa at være ret lykkelig; men hendes Glæde bar dog Maadeholdenheds Præg; Konen var Kæresten fuldkommen lig, og Brudesengen havde ingen synlig Forandring bevirket. Da han engang i ubundne Dityramber beskrev mig sin Lyksalighed, kunde jeg ikke tilbageholde det ønske, at hun maatte dele den i lige Grad.

»Vilhelm!« hviskede han, »die holde Sittsamkeit beim Tage« – her standsede han, lagde den ene Haand paa Hjertet, Fingerspidserne af den anden paa Munden og saa henrykt op imod Himmelen.

Det digt af G.A. Bürger som lægen citerer fra, hedder »Die beyden Geliebten« og verset er som følger:

Im Denken ist sie Pallas ganz,
 Und Juno ganz am edlen Gange,
 Terpsichore beim Freudentanz,
 Euterpe neidet sie im Sange;
 Ihr weicht Aglaja, wann sie lacht,
 Melpomene bei sanfter Klage,
 Die Wollust ist sie in der Nacht,
 Die holde Sittsamkeit bei Tage.

Som man ser, er denne gennemgang hvor den elskede omhyggeligt sammenlignes med muser og græske guder for at fremhæve hendes dyder, faktisk langt mere tilbageholdende og langt mindre karlekammerlummer end kommentarerne i de fleste udgaver lader forstå ved kun at tage vellystlinjen med.

Men Elises breve er ikke den eneste anden stemme som kommer til orde i præstens fortælling. Majoren taler ganske vist i vildelse, men han taler, og det som om han talte til Elise. Hvor han uden vilje og viden forvekslede sin hustru og Elise i maskeret tilstand, forveksler han dem nu igen i febril ditto. Og der er endnu flere udsigelsesniveauer i teksten, flere stemmer som faktisk alle gør krav på troværdighed: Præstens, men også lægens (replikker), Elises (breve, aldrig

replikker) og majorens (replikker). Elise står alene i sit forsvaret for den hemmelighedsfulde og rene kærlighed som tilsyneladende netop ikke er sanselig i den forstand at den er tilfredsstillelse af begær (efter sex), men har til hensigt at frembringe det barn som majoren bør have for at Elises krænkede hjerte bliver tilfreds. Ved nærlæsning bekræftes altså Sørensens påstand om frifindelse for den utro hustru. Hvis Elise er Ernestine, udviser Blicher en forbavsende, ja med Jan Rosieks ord næsten 'overmenneskelig forståelse' for synderinden (Rosiek 2006: 126, note 14). Kunstneren har sejret over ægtemanden!

Den tyske forbindelse

I det ene af Elises breve optræder en tysk sætning:

I Aften rejser Manden til P*. Klokken elleve er alle til Sengs undtagen hun, der venter dig med brændende Hjerte. Solen staar først op Klokken syv. Ah! der er længe til, inden jeg siger. Frantz! Frantz! Steh auf! der Morgen graut.

Kommentatorerne er alle enige. Der er tale om et citat. Det henviser til Goethes ungdomsdrama *Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand*, 1773. Flemming Harrits i *Digtning og læsning*, 1990, synes at være den eneste der har lagt mærke til at citatet er upræcist. I *Propyläen-Ausgabe* står der:

Brich auf, Franz, der Morgen kommt.
(Goethe 1773: 189)

At citatet er upræcist, kan skyldes at forfatteren, Blicher, ikke kan (huske) sin Goethe, eller at personen i novellen (Elise) husker galt. I det sidste tilfælde hører det med til personkarakteristikken mens det i alle tilfælde må efterspores hvad der hænger ved fra originalen. Før det sker, skal vi imidlertid lige have afklaret hvad citatet tjener til i novellens økonomi. Poul Behrendt har løst denne gåde for mig (andre, Henrik Blicher og Knud Wentzel, har løst den for ham, siger han): Novellens økonomi kræver at der er en udenforstående rapportør til stede ved den uhørte begivenhed, selvmordet. Præsten måtte have forhindret det, og Elise kan ikke være eneste vidne, for hun har ingen grund til at fortælle noget videre – og da slet ikke til præsten. Derfor optræder en pige i huset som vidne. Hun fortæller at doktoren ved at se sin hustru træde ind rejste sig op i sengen, sagde noget på udenlandsk og skød sig. Når doktoren siger noget pigen ikke kan forstå, skyldes det formentlig hensynet til Elises fremtid. Dette var en sag mellem ægtefællerne. Men som Poul Behrendt uden videre forklarede mig, og jeg er helt overbevist, så er den udenlandske sætning lægen siger, netop: »Frantz! Frantz! Steh auf! der Morgen graut« (Ljungberg 1989: 44, mener noget andet, men jeg er sikker på at Behrendt har ret her). Dermed forklarer han at utroskaben er opdaget, at den er grunden til hans selvmord for øjnene af *adultera* og endelig at andre ikke skal vide det. Havde han råbt »Skøge« og skudt sig, var Elises aldrig svigtende munterhed nok ikke blevet det mest påfaldende ved hendes efterliv.

Dramaet om den tyske ridder Götz fra da religionskrigene rasede i det tyske rige er Goethes tidligste og før *Die Leiden des jungen Werther*; det blev trykt i 1773 og kom på

dansk allerede i 1803. Götz von Berlichingen er en historisk skikkelse (født ca. 1480, død 23. juli 1562), og stykket bygger, uhyre frit, på Götz's selvbiografi. Adskillige historiske kendsgerninger er ændret, bl.a. Götz's død. I sin levetid allierede Götz von Berlichingen sig med en kendt røverridder og forbrød sig særligt mod sin lensed ved at acceptere leaderskabet for et bondeoprør (1525). I dramaet er de, givetvis utallige, fejder med borgere og rige lensherrer kogt ned til én: Götz versus biskoppen af Bamberg. Adelheid von Walldorf, dramaets *femme fatale*, er knyttet til biskoppens hof.

I *Götz von Berlichingen* siges replikken netop af Adelheid von Walldorf, og hun er som dramatisk persona enestående på flere måder. Per Øhrgaard skriver i sit store essay om Goethe at

Adelheid er en af Goethes mest komplicerede kvindeskikkelser – og en af de uhyggeligste, som han selv senere sagde. [...] Interessant nok optræder en skikkelse som Adelheid kun denne ene gang i Goethes værk. (Øhrgaard 1999: 40)

Historien i dramaet er i meget kort begreb følgende:

Götz von Berlichingen har taget sin ungdomsven, biskoppen af Bambergs tro ridder Adelbert von Weisslingen til fange. Weisslingen bliver hos Götz forlovet med Marie, Götz's søster, og forliger sig på denne måde med ham. Weisslingen bliver imidlertid overtalt til at vende tilbage til Bamberg for der at blive fortryllet af den underskønne Adelheid von Walldorf. Hun bliver hans forlovede og siden gift med ham og får ham dermed til at bryde sit ord til Götz og Marie. Adelheid er dog ikke tilfreds med Weisslingen og sigter høj-

ere. Hun opnår den Karls gunst, som snart vil efterfølge den syge kejser Maximillian, og overtaler derfor den forelskede yngling Franz, som er væbner for Weisslingen og dermed hans betroede ven, mod et løfte om at indlade sig med ham til at give Weisslingen gift. Weisslingen dør efter at Franz har tilstået sin brøde (og røbet hvem der var dens ophavs-kvinde). Franz begår selvmord ved at kaste sig i floden fordi han har forgivet sin herre. Adelheid von Waldorf dømmes til døden af en hemmelig ridderret (det lyder som en her-reret, men det er en uautoriseret domstol, og vi ser faktisk ikke dommen blive eksekveret; hvor er du Peter Langdal?).

I denne lange historie om tredobbelt utroskab (Weiss-lingen mod Götz (og Marie), Franz' og Adelheids mod Weisslingen) forekommer replikken et centralt sted, nemlig præcis der hvor Adelheid (mis)bruger sit brændende ønske om frihed (for Weisslingen) til at overtale Franz til at svigte sin herre for i stedet at få opfyldt sin kærlighed:

Adelheid: Keine Wut! Du sollst einen Brief an ihn haben, voll Demut, dass ich gehorche. Und dieses Fläschchen giess ihm unter das Getränk.

Franz: Geht. Ihr sollt frei sein!

Adelheid: Frei! Wenn du nicht mehr zitternd auf deinen Zehen zu mir schleichen wirst – nicht mehr ich ängst-lich zu dir sage: Brich auf, Franz, der Morgen kommt. (Goethe 1773: 189)

I betragtning af at Adelheid formentlig vil være 'fri' for at binde sig til Karl (og dermed komme tættere på magten) kan man nyde det uhyrlige spil som enten et løfte (om i det mindste én kærlighedsnat) eller som en tilståelse (af at der

har været mange allerede, men at de nu skal være legitime). I begge tilfælde er der tale om et citat som kan bringes til at belyse Elises rolle.

Forskningen er i det store og hele enig. Elises breve frikender hende. Men hvis Elise blot kender Adelheids baggrund for at udtrykke sig og dermed ved at bruge netop dette citat identificerer sig med hende, så er hun langt mere beregnende end hun har ladet det fremstå. For Adelheid er – som Per Øhrgaard skriver – en person der repræsenterer »et kvindeligt magtstræb, der også går over lig, hun er en erobrer«. Så er de skønne bevæggrunde der uselvisk lader det være uretfærdigheden ved Franz' barnløshed der krænke hendes hjerte, enten mundsvejr – eller også er Elise ingen Adelheid, og hvorfor så netop citere hende?

En anden mulighed er at Blicher her blinker til os bag om ryggen på Elise, lader hende citere forkert fordi hun egentlig ikke kan huske stykket, og slet ikke Adelheids rolle, men blot vil udtrykke et ømt ønske på Goethesk tysk. Og når nu majoren hedder Franz. (Ja, tak, men hvorfor har Blicher navngivet ham Franz? Her er der jo en til mulighed for at læse parallelt: Goethes Franz begår selvmord fordi han er morder, majoren dør uden at vide at han bliver årsag til et selvmord. Til gengæld mangler der sandelig ikke ild i Goethes Franz hvorimod majoren i sin febertale lyder så temmelig sveden).

Og den sidste mulighed er at der slet ikke er tale om noget citat fra Goethes stykke (hvilket ændringen fra det for enhver dansk læser simplere »der Morgen kommt« til *lectio difficilior* »der Morgen graut« tyder på). Det sidste udtryk er helt konventionelt at dømme efter Google.de, men altså ikke det der er valgt i dramaet om Götz von Berlichingen.

For at kunne sandsynliggøre at der her er tale om at Elise citerer Götz, må vi se på Blichers forhold til Goethe.

Ifølge Johannes Nørvigs store biografi var den indflydelse som Blicher hentede fra engelsk litteratur, afgørende for hans egen stemmes tilblivelse. Blicher lærte sig selv engelsk og var dermed i stand til at læse Scott, som både han og man beundrede, og Sterne, som Blicher var stærkt påvirket af, på originalsproget. Imidlertid undgik ingen i denne periode den tyske indflydelse; den engelske er særlig for Blicher, den tyske bare almindelig for alle. Nørvig fastslår da også at inspirationen til »Kjeltringliv« stammer fra Goethes Götz (hvor hovedpersonen beskyttes af trohjertige sigøjnere som sandelig genkender ham som den ærlige mand der beskytter de små) og, hvad bedre er, at Blicher selv har erkendt det: »Blicher har selv nævnt nogle af sine litterære forbilleder: Scott, Goethe (i Götz von Berlichingen) og Fr. Müller (i Dass [sic!] Nusskernen, en idyl)« (Nørvig 1943: 325). Nørvig mener endda at »Sildig Opvaagnen« er baseret på Goethes *Die Wahlverwandschaften*, 1809, uden at han uddyber hvad Blicher henter fra denne sene tekst. Per Øhrgaard antyder imidlertid en interessant forbindelse:

Hvad børnene angår, eller rettere den datter, som L. ikke er far til, kunne gamle Goethe også noget. I Valgslægtskaberne sniger Eduard sig en aften som en elsker til sin kones sovekammer (jfr. samtalen hos Blicher: »som om vi var på forbudne veje« – selv for ægtefolkene er det godt med lidt »hemmelighed«), og de tilbringer en lykkelig nat sammen, altimens de hver især tænker på en anden person: Eduard på den unge Otilie, Charlotte (!) på kaptajnen (!) Og minsandten om ikke det barn, som

fysisk uden tvivl er Eduards og Charlottes, ligner de to andre –. Så vidt jeg ved, var der ikke den store forargelse over Valgslægtskaberne (1809); bornertheden kom senere. (Mail fra PØ til FG af 5. september 2010)

Blicher har altså kendt det drama vi har oprullet, og dermed også til citatet og Adelheids rolle. Men har læserne? Givetvis ikke alle læserne, ja sikkert ikke engang majoriteten. Nørvig har undersøgt hvem der læste *Nordlyset* og konkluderer:

Herom findes der kun oplysning i den i første hæfte trykte subscriptionsliste, der omfatter 323 holdere. De er jævnt fordelt over hele landet, der er bl.a. ikke grund til at klage over manglende interesse fra hovedstadens side, naar man ser, at 90 eksemplarer gik til Sjælland med omliggende smaaøer, heraf 20 til boghandler Reitzel og 5 til Schubote; det er pæne tal i sammenligning med de steder, hvor Blicher hørte rigtig hjemme: Randers 30, Aarhus 34 og Viborg 7. Sagen er, at abonnenterne udelukkende var fra de højere klasser, embedsmænd, herregaardsfolk og storhandlende; længere ned end til lærere naaede abonnementet ikke, hvilket forklares tilstrækkeligt af prisen. (Nørvig 1943: 220-221)

Vi har et enkelt vidnesbyrd fra samtiden om at *Götz von Berlichingen* var et populært læsestykke netop i disse kredse:

Ved Siden af Thorvaldsens og Oehlenschlägers Frembringelseskraft staar Sophie Ørstedes geniale Modtagelighed som det tydeligste Vidne om den goetheske Hellenismes Magt over Sindene omkring Aarhundred-

skiftet. Saa slet oplært, at hun selv havde maattet lære sig Tysk af »Goetz von Berlichingen«, læste eller hørte hun siden med Udbytte Winckelmann og Laokoon, Fichte og Schlegel, Homer og Tragikerne. Saa urolig i sit Hjerte var hun saa sikker i sin Smag, at hun ikke blot øjeblikkelig opdagede sin Broders [Adam Oehlenschläger] Fald fra den goetheske Højde, men følte Undseelse derover som en Kvinde, der ser den Mand, som hun elsker, te sig som en Dreng. (Andersen 1915: 110)

Man ville give mange penge for at høre Sophie Ørsted henført lytte til Laokoons veklager! Var de på græsk, mon?

Anlægger man nu det synspunkt på »Sildig Opvaagnen« som samtiden ikke har kunnet undgå, er følgende lige så uundgåeligt:

For at give mening må præsten repræsentere den ene side af Blicher, den der fordømmer Elise, men samtidig undrer sig såre over at hun ikke angrer. Nok indankes dommen for den højeste domstol, men det at den tilfornordnede dommer tilsyneladende har udsat den på ubestemt tid, er præsten en torn i kødet. Derfor beslutter han at publicere Elises utroskab for at skandalisere hende – nøjagtig som Blicher med omhu faktisk gjorde med sin Ernestine. Blicher udfører således med novellen den endelige likvidering af Ernestines rygte, og det gik ikke ubemærket hen i samtiden. Fra da af var der frit slag, men NB tilsyneladende for begge parter. Ernestine skal, adspurgt om hvad hun mente om ægtemandens skriveri, have sagt at »Hun brød sig ikke derom«. Det er mindst tvetydigt. Jeg tror hun mente at hun var ligeglad; han kunne skrive (om hende) hvad han ville. Hun gjorde alligevel lige som han – hvad der passede hende.

Lægen er så en udspaltning af Blichers glade, ukomplerede side som altså afgang brat ved døden da han hin ulyksalige nat bliver konfronteret med den lyslevende utroskab. Ved at åbne døren til præstegårdens mundeerkammer har han pådraget sig en vished han ikke kan leve videre med. Og han omtaler da også sårene som svært langvarige i et brev til Jonas Collin.

Endelig er der så Elise/Ernestine: Her er Blicher lige så splittet. Hun ser sig selv som uskyldig, hun er sikker på at ville blive frikendt ved den højere domstol hun i tankerne indanker sagen for, for hun har kun begået en *crime of passion*, og den slags retfærdiggøres af det højere formål, af passionen i sig selv. Den elskende må gøre alt for den elskede. Men Elise er samtidig og ikke bare for præsten en Adelheid. Adelheiden i hende kommer frem i den brug hun gør af både lægen, præsten og majoren – og af deres hustruer, hendes veninder. Alle føres i bogstaveligste forstand bag lyset. Men det har hun ikke selv indsigt i. Sig selv uafvendende sætter hun sig ud over det sociale fællesskab hun er en del af, netop ved at påberåbe sig passionens særlovgivning som tilstrækkelig begrundelse for at bryde alle ven- og ægteskabets love. Majoren ser hende (ved afslutningen af deres forhold?) som en slags avanceret stalker: Bliv mig fra livet nu! *Noli me tangere!*

Om majoren kan man i øvrigt sige at han er gestaltningen af den ven af huset som Elise lå i med. Han tilgives af sin kone og omtales nærmest forelsket af præsten. Han er en honnet fyr som blot ikke kender sig selv og endnu mindre Elises Adelheid-side før kruken har gået så længe til vands at den er kommet hankeløs hjem.

Litteraturhistorisk coda

De læsere i hovedstaden der har abonneret på *Nordlyset*, må have haft en nøgle til Elise som vi har tabt. Måske er den genfundet her. Måske duer den ikke længere til at lukke noget op, for i selve billedet af Blicher fortaber de mange stemmer sig som et uendeligt kor der nok synger samtidigt, men til gengæld noget forskelligt. »Sildig Opvaagnen« er en flerstemmig motet som fortaber sig i dementiernes dementi, og netop derfor holder os vågne; der er altid en disharmoni at skære sig på. Den var ikke en klassiker selv om forfatteren tog den med i andet bind af novellerne, men den er blevet det – med tiden.

Litteratur

- Andersen, Vilhelm: *Tider og Typer af dansk Aands Historie. Goethe I*. København. Gyldendal, Nordisk Forlag, 1915
- Andersen, Vilhelm: *Den danske Litteratur i det nittende Aarhundredes første Halvdel*. København, Gyldendal, 1924
- Baggesen, Søren: *Den Blicherske novelle*. København, Gyldendal, 1965 (optryk, Odense universitetsforlag, 1995)
- Blicher, Steen Steensen: »Selvbiografi«. I: *Udvalgte Værker*, bd. 1. Udgivet af Blicher-Selskabet. København, Gyldendal, 1982, s. 9-43
- Blicher, Steen Steensen: »Sildig Opvaagnen«. I: *Nordlyset*, bd. 5, 1828. Citeret efter *Noveller*. Tekststudgivelse og noter ved Esther Kielberg. Efterskrift af Henrik Ljungberg. *Danske Klassikere*. København, Borgen, 1999
- Brandes, Georg: »Goethe og Danmark«, 1881. I: *Udvalgte skrifter*, bd. 2. København, Tiderne Skifter, 1984, s. 91-135
- Bredsdorff, Thomas: »Struktur og retorik i den klassiske novelle«. I: *Danske studier*. København, C.A. Reitzel, 1994, s. 100-118
- Bredsdorff, Thomas: *Dansk litteratur set fra månen. Om sjælen i digtningen*. København, Gyldendal, 2006
- Brix, Hans: *Blicher-Studier*. København. Gyldendal, 1916 (optryk 1967)
- Goethe, Johann Wolfgang von: *Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand. Ein Schauspiel*, 1773. I: *Propyläen-Ausgabe von Goethes Sämtlichen Werken*, Zweiter Band. München, Georg Müller Verlag, 1909, s. 99-196
- Hansen, Hans: *Steen Steensen Blichers Barndom og Ungdom og Studier over Steen Steensen Blicher*, 1898 og 1902 (optryk, Syddansk Universitetsforlag, 2005)

- Harrits, Flemming: *Digtning og læsning*. Aarhus, Aarhus Universitetsforlag, 1990
- Henriksen, Aage: *Gotisk tid. Fire litterære afhandlinger*. København, Gyldendal, 1971
- Langballe, Jesper: *Anlangendes et menneske. Blichers forfatterskab – selvopgør og tidsopgør*. Odense, Syddansk Universitetsforlag, 2004
- Ljungberg, Henrik: *Dødens fortællere – om Blichers bedste noveller*. København, Gyldendals kulturbibliotek, nr. 13, 1989
- Nørvig, Johannes: *Steen Steensen Blicher. Hans liv og værker*, København, Ejnar Munksgaard, 1943
- Rosiek, Jan: »Uautoriserede fortællere hos Blicher. En læsning af »Sildig Opvaagnen« og »Hosekræmmeren««. I: *Danske studier*. København, C.A. Reitzel, 2006, s. 102-127
- Rubow, Paul V.: »Steen Steensen Blicher«. I: *Tendenser*. København, Gyldendal, 1944, s. 85-91
- Sørensen, Knud: *St. St. Blicher. Digter og samfundsborger*. København, Gyldendal, 1984 (optryk 1998)
- Øhrgaard, Per: *Goethe – et essay*. København, Gyldendal, 1999
- Aakjær, Jeppe: *Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie i Breve og Aktstykker II*. København, Gyldendal, 1904 (optryk 1964)
- Aakjær, Jeppe: *Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie i Breve og Aktstykker III*. København, Gyldendal, 1904